

УДК 821.161.2

МОДУС НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ПОЕЗІЇ РЕЗИСТАНСУ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ТА ВІРШІВ ПРО БІЙ ПІД КРУТАМИ)

Галина ГОРІШНА

*Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка,
кафедра теорії і методики української та світової літератури,
бул. Кривоноса, 2, Тернопіль, 46027, Україна,
e-mail: gorishna.galina@gmail.com*

Розкрито особливості поезики громадянської лірики періоду Першої світової війни, зокрема поетичної творчості січових стрільців і текстів про бій під Крутами. Визначено і проаналізовано основні мотиви поезії резистансу (наприклад, заклик до бою, жертвовної смерті, національної гордості), її естетичне підґрунтя та символічні образи. Наголошено, що сучасна поезія руху опору продовжує традиції стрілецького письменства в контексті національної ідентичності й естетичних концептів, що й визначає її художню специфіку.

Ключові слова: поезія січових стрільців, вірші про бій під Крутами, поезія резистансу, поезика, мотив.

Трагічні наслідки історичних подій початку ХХ століття (Перша світова війна, національно-визвольні змагання в Україні) спровокували потужне громадянське і творче відголосся. Антигуманна сутність соціальних зрушень не могла не стати темою емоційних відгуків письменників, учасників тих подій чи небайдужих. Активна поетична творчість січових стрільців – яскраве відображення цього процесу. Натомість незначна кількість текстів про бій під Крутами зумовлена тим, що чимало безпосередніх учасників тих трагічних подій загинули, але суспільний резонанс і вагомий внесок в українське культурно-національне відродження не дозволяє оминати цей творчий спадок.

Поезія резистансу початку ХХ століття недостатньо досліджена, тому тема нашої розвідки є актуальною. Мета статті – осмислити творчість січових стрільців і тексти про бій під Крутами з позиції виявлення типологічно подібних рис у сучасній поезії руху опору. Об'єктом дослідження є поетичні твори, які написали січові стрільці, і поезії про бій під Крутами в час української революції ХХ століття. Предметом дослідження виступають мотиви і поетологічні особливості поезії січових стрільців і віршів про бій під Крутами у контексті української революційної поезії. Літературні процеси початку ХХ століття досліджували С. Андрусів, М. Наєнко, Я. Поліщук та інші, безпосередньо революційну лірику – Б. Лепкий, Є. Маланюк, Т. Салига тощо. Так, Я. Поліщук, з'ясовуючи вплив суспільних зрушень на літературу, вважає, що «панівним

естетичним модусом епохи модернізму є трагедія. На зламі століть трагічне мислення стає загальноновизнаним фактом, а в Україні воно зміцнюється внаслідок суспільних катаклізмів перших десятиліть – революцій 1905 та 1917 рр., першої світової війни» [9, с. 20].

В «Історії української культури», виданій 1937 року, В. Радзикович писав: «Великий ідейний зрив, що завів квіт української молоді в 1914 р. у ряди Українських січових стрільців і порозсипував його по полях битв, збудив стрілецьку творчість, в якій знайшла вираз збірна психологія українського стрілецтва, виявилися його почування, його надії, його розчарування та відбилися особисті переживання окремих стрільців» [3, с. 449–459]. В історичній студії «Українські Січові Стрільці (1914–1920)» у розділі стрілецької творчості укладачі чітко простежили час, місце, умови написання поетичних текстів усусів, які, на думку авторів, є «невмирущим пам'ятником великого минулого, як твори зроджені з віри, сповиті курявою борні, скроплені кров'ю пожертв» [12, с. 128].

Богдан Лепкий у праці «Декілька проблем з української літератури» вказав, що література «зв'язує порозривані частини національного організму», а «зцілювання української літератури» вбачав у «літературній мові» і «національній свідомості», що формують відчуття єдності між двома культурними центрами – Києвом і Львовом [6, с. 28]. У цьому контексті Т. Кузьменко в дисертаційному дослідженні, присвяченому духовній культурі січовиків, доводить, що творчість усусів формувала «нові духовно-культурні цінності, увібравши в себе найкращі зразки національних духовних скарбів попередніх поколінь» [5, с. 2]. Важливість впливу національної свідомості та ідентичностей у творчому процесі відзначила С. Андрусів: «За наявності кризи національної ідентичності, загрози втрати самототожності нації, а з нею і самототожності її літератури, митець, письменник, як міф-ритуал, як шаман-жрець, намагається усунути цю кризу, відновити й оновити національний мезо-косм, космопсихо-логос, і водночас він сам є продуктом і віддзеркаленням цієї кризи» [1, с. 45]. Вона називає літературу «найчутливішим сейсмографом», що відображає кризу в соціумі, оскільки поезія січових стрільців «працює з архетипами колективного підсвідомого, що існує в межах національного», себто «поезія, витворюючи національний образ світу, підтримує тим його існування, подібно до космогонічного міфу» [1, с. 276]. Т. Салига, аналізуючи символістську поезію молодомузівців Р. Купчинського, Ю. Шкрумеляка, О. Бабія та інших, вважає, що «Перша світова війна і визвольні змагання українського народу активізували процес творення художніх естетик та творчі експерименти» [10, с. 30]. Дослідник обґрунтував думку С. Гординського, що символізм найвідповідніший для «оплакування свіжих могил».

Зокрема, Я. Поліщук стверджує: «Революція 1917 р. та її наслідки як у країні, так і за межами спонукали до радикальної зміни в моделюванні української культури. Докорінна реформа геополітичного укладу світу і трансформація суспільства на Україні викликали гостру потребу осмислювати національну ідентичність в інших, ніж дотепер категоріях. У 20-х роках наша література зіткнулася із проблемою самооцінки, розв'язання якої зазвичай уявляли через віддзеркалення усталеної ідентифікації» [9, с. 206]. Першою знаковою формацією, яка актуалізувала процес духовного і національного відродження

в Україні, безперечно, було січове стрілецтво. А трагедія під Крутами стала однією із націєтворчих сторінок українського народу, коли нечисельна молодь ціною власного життя зупинила багатотисячне вороже військо. Тому вважаємо доцільним до когорти революційних творів початку ХХ століття зарахувати тексти про бій під Крутами, які об'єднані тематично. Є. Маланюк зазначав: «Саме від Крут – не тільки психологічно, а й хронологічно – починається в нашій житті тип новітнього українця, тип, що намагається надавати проявам українськості ціни справжнього, вже національного стилю». Автор упевнений, що «в процесі кристалізації української особистості нового, покрутянського стилю, роллю міцного каталізатора відіграли Січові Стрільці» [7]. Є. Маланюк відзначав особливу заслугу стрілецьких формацій, які показали підросійській Україні шлях звільнення з-під чужоземного гніту: «...то був природній процес психокультурної комасації народу, сполучений з процесом вичування, видужування від хвороби вікового рабства і зцілення від історичного каліцтва» [7].

Художня вартість стрілецької лірики різна, оскільки її творцями були як поети (як от, О. Бабій, В. Бобинський, М. Гайворонський, Р. Купчинський, Л. Лепкий та ін.), так і аматори, звичайні вояки. Що ж до віршів про бій під Крутами, то вони більш вивершені, оскільки значну їх частину написали митці, серед яких Б.-І. Антонич, М. Босслав, С. Гординський та інші.

У громадянській ліриці означеного періоду домінують картини природи, яка стає повноцінним учасником історичних подій та віддзеркалює складну тогочасну ситуацію. В. Бобинський у поезії «Осінь картина» описує село під час воєнних катаклізмів: «Он чорніють попалені села, / І біліють верхи Чорногори, / Червоніє свіжа кров при дорозі, / І жовтіє неоране поле. / синіє ще небо осіннє. / Озивається пташка журлива, / Й зелене травичка вже третя / На стрілецьких високих могилах» [11, с. 199]. Тут простежуємо майстерно втілений прийом градації. Автор звертається до реципієнта кожною художньою деталлю, сугестуючи атмосферу суму за загиблими, бо жертвна смерть завжди болить патріоту.

У поезії «Під Крутами» У. Кравченко через сакральне причастя розкриває мотив очищення землі шляхом жертвовного кровопролиття: «Радуйся земле, / чорна, кріпка, / Тіла і крові причастя приймаєш... / Кров'ю насичене лоно твоє, / Зродить Титана, / Велетня помсти» [2, с. 250]. Авторка переконана, що, нагромадивши у собі міць, знайдуться герої – Титани, здатні захистити рідні землю і народ. Особливої уваги заслуговує образотворення: завдяки свіжим епітетам і яскравим метафорам вимальовується образ зраненої матері, що прийняла смерть своїх синів: «Земле, могило! / В тобі та слава стрілецька – не згине» [2, с. 250]. У. Кравченко вірить, що все ж прийдуть весна і Свято свободи, а народ пам'ятатиме загиблих героїв.

У поезії «Січ іде!» С. Яричевський описував велич і міць січового війська, під час походу якого «пекло най з досади трісне». У цьому контексті увиразнюється невмируща сила українського народу, який, навіть коли надії мало, знаходить вольові резерви і воскресає із попелу: «Як широка Україна – / червоніла кров степами, / В ній бродили по коліна, / В ній лягли батьки з синами» [11, с. 78].

Мотиви усвідомленої смерті, народного стоїцизму і національної гордості знаходимо у Б. Лепкого: «Лежимо у гробах при дорозі, / Де за волю боролись і впали. / Браття! Знайте, що ми не в тривозі, / Лиш спокійно і гордо вмирили» [11, с. 99]. Схожі мотиви звучать і в Б.-І. Антонича: «Спом'янімо в пісні славу Крутів, / найсвятіше з наших бойовищ! / Крути! Крути! – смолоскип в майбутнє. / Підіймімо наші душі ввиш!» [2, с. 234]. Автор закликав до збереження і плекання національної пам'яті про героїв Крут, стилістичною тавтологією концентруючи увагу на цій важливій події, а також лексичним складом одухотворюючи (підносячи) її. М. Киященко зауважує, що в такій поезії «чітко простежується мотив “цільної” людини – чину, волі честі» [4, с. 278]. О. Стефанович назвав бій під Крутами символом боротьби українців за незалежність, щиро віривши в силу національної самоідентифікації: «Крута дорога із Крут, / Та вірмо, рушивши нею: / Нелюдськи міцний цей люд / І вийде він ще на суд / Не судженим, а суддею» [2, с. 287].

Мотив жертвності простежуємо у Б. Лепкого, коли молодий стрілець просить вибачення у матері, розуміючи ймовірність смерті: «Мамо моя! За час, за годину / Свиснуть кулі, заграють гармати. / Може, вийду цілий, може, згину – / Хочу твое опрощення мати» [11, с. 98]. П. Карманський експериментував з наративною структурою, наповнивши поетичну форму емоційним, але національно свідомим благословенням матері сина-січовика: «Ти йдеш мій сину? Що ж, іди здоров! / Тебе спиняти я не маю права. / Даремний жаль, як кличе слухна справа, / Як з України ворог точить кров» [11, с. 109]. Тому попри невимовний біль мати відпускає сина, бо «рвуться пута в віковій тюрмі». Напружений діалог стривожує читача, який розуміє, що жертва матері, принесена на вівтар незалежної України, вказує на могутність нації. Натомість у ліриці про трагедію під Крутами найчастіше знаходимо символічні образи нььки-України і материнського суму, як-от в громадянській поезії Г. Стороженка: «Що істотою усею / Хтіли нььці волі / І поклали життя власне / Під Крутами, в полі [...] і сумує Ненька їхня, / переносить тугу, / Та чекає, виглядає / Других синів з лугу».

У патріотичних текстах автори особливо зосереджувалися на моделюванні образу ворога. Наприклад, В. Пачовський, апелюючи до страхів противника, актуалізував генетичну пам'ять українців через оживлення їх героїчного минулого козацької доби, в час якої мудрість славних гетьманів забезпечувала перемоги незламного українського війська: «На нас дивляться всі: наш Хмельницький Богдан, / Дорошенко, Мазепа, Виговський, / Всі гетьмани за нас, всі криваві від ран, / Гей, Ляхи, і ти, царю московський!» [9, с. 113]. Про помсту ворогу за Крути писав і Є. Маланок: «За набой в стінах Софії, / За криваву скруту Крут, / – Хай московське серце Росії / Половецькі пси роздеруть» [2, с. 267].

У поезії «На нашій Голгофі» О. Бабій порівнював український народ, зокрема полеглих січовиків, із розп'ятим Христом: цей сакральний образ увиразнює сутність і мету ворогуючих сторін, зокрема коли йдеться про порятунок і захист свого народу від ворожих сил: «Регочуть Юдині сини, / Міняйлів чернь кричить: “Розпни! / Розпни, розпни!” / Торгуючи святим добром, / Сварню почали під хрестом, / Святим хрестом!.. / Поклали в гріб Народ – Христа, / [...] Іде вже третій день, / Воскресний день! / Впав

гробний камінь, впав граніт, / Встає вже істина, йде в світ / Спасти весь рід, / Весь людський рід» [11, с. 63]. Автор наголошував, що жертовні смерті звільнять народ з-під загарбницького гніту. На вищий суд уповає й І. Гнатюк: «Кануть сльози з ікон Софії / І кривавляться рани Крут, – / Чом же й досі за них Росії / Не карає Господній суд?» [2, с. 241]. У біблійному контексті прочитується вірш «Гімн коша» А. Лотоцького, в якому він порівнював боротьбу січовиків зі створенням раю на землі, стверджуючи, що не варто шукати раю поза стрілецьким кошом, де по-товариськи тепло і затишно: «За сімома десь горами, / За сімома десь ріками, / Кажуть, там є божий рай. / Та вір, брате, поза нами, / за Січовими стрільцями, / Ніде раю не шукай» [11, с. 82]. Боротьбу юних вояків за власну державу М. Лавренко назвав золотою порою, вказуючи, що їхня наївність – це жертовна ширість: «У думці – знову тліє – бій у Крутах... / О, неповторний часе золотий!.. / Ми всі були зелені ще, як рута, / Але в душі палав огонь святий» [2, с. 251].

Апокаліптичну картину змалював С. Яричевський, порівнюючи рідну землю із труною. Мінорний тон гіперболізує кількість загиблих, здається, що всі герої загинули, а рідна земля перетворилася на суцільну могилу. Автор замислюється, чи відродиться його країна. Зазначимо, що таке танатичне зображення дійсності не є типовим, хоча сугестивна складова тексту мотивує до опору і боротьби вже з перших рядків: «Довкола глухо, довкола сумно – / і край коханий як чорне трумно, / як чорне трумно, що в ньому воля – / трудна мертвецьки народня доля... / Чи в вік заснула і край і люди? / Чи вже прокиду зі сну не буде?» [11, с. 80]. Автор вірить, що довгоочікувана воля все ж прийде, а народ, вмившись кров'ю, встане з колін, тому і закликає його: «вином надії на бій скріпися», і далі – «ще хвильку... болі, і жертви, й рани, / а там – побіди днина настане» [11, с. 80].

Поетична творчість січових стрільців також вирізняється своїм звуковим складом, до прикладу, у вірші «Із прелюдій» М. Голубця трагічна картина народної боротьби, драматизм якої поглиблюють убивства й загибель української молоді, наповнюється пафосом піднесення, почуттям гордості за націю: «заграють труби, заревуть гармати [...] А завтра Воля заgrimить піснями / І відгукнуться їй гаї, діброви» [11, с. 201]. Такий стилістичний прийом також створює ефект масштабності і величі самого війська, такий приклад знаходимо в іншій поезії автора: «Шумів двірець, сто тисяч серць тремтіло / Німим одчаєм, смутком і тоскою, / А в нас усіх чоло вогнем горіло, / Дрижало серце думкою: “До бою!”» [11, с. 204]. На думку Т. Салиги, «Крути, як і, врешті вся стрілецька епопея, ставали не тільки непоминальною пам'яттю, але й історичним досвідом [...]». І хоч ця слава була накрита китайкою вічного суму, невігойного болю, була купана кров'ю і слізьми, у ній пульсувала й вічна сила та висока гідність нації» [10, с. 258].

Варто зауважити, що в поетичних антологіях немає чіткого розмежування між стрілецькою поезією і лірикою про бій під Крутами. Справді, попри спільну тему здобуття незалежності, вони мають низку подібних рис, серед яких: мотиви жертвовності, національної гідності тощо, символічність, сакральні образи, сугестивність зображуваного, метафоризація, поетикальні засоби (гіпербола, порівняння, градація, тавтологія та ін.). Окрім цього, стрілецька лірика вирізняється чіткою ритмікою,

завичай маршового характеру, тому вона часто співана, натомість поетичні тексти про бій під Крутами більш художні і версифікаційно довершені.

Аналізуючи сучасну культуротворчу ситуацію в Україні, Я. Поліщук стверджує: «Останнім часом в Україні все активніше артикулюється національна концепція культури та пріоритет її європейської орієнтації. [...] Національна – прагне утвердити рівні, паритетні стосунки із сусідами та Заходом, знайти, аналізуючи досвід сучасного й минулого [...], адекватну формулу української ідентичності» [9, с. 234]. Його погляди, як ніколи, актуальні в українському письменстві початку ХХІ століття, в якому як естетичний феномен постала поезія руху опору, плідно продовжуючи художні традиції стрілецького письменства в контексті національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. : [монографія] / Стефанія Андрусів. – Тернопіль : Джура; Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2000. – 340 с.
2. Герої Крут. Лицарський подвиг юних українців 29 січня 1918 року / упор. І. Ільєнко. – Дрогобич, 1995. – 348 с.
3. Історія української культури / Іван Крип'якевич [та ін.] ; під заг. ред. Івана Крип'якевича. – Львів : Вид. І. Тиктора, 1937. – С. 449–451.
4. Киященко М. Художня інтерпретація теми битви під Крутами в українській поезії / М. П. Киященко // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2012. – № 2. – С. 268–279.
5. Кузьменко Т. Духовна культура українських січових стрільців в контексті національно-культурного руху [Текст] : автореф. дис... канд. культурології: 26.00.01 / Кузьменко Тарас Григорович ; Київський національний ун-т культури і мистецтв. – Київ, 2009. – 19 с.
6. Лепкий Б. Декілька проблем з української літератури / Б. Лепкий // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років : хрестоматія: в 2 т. Т. 2 / за ред. Л. Т. Сеника ; редкол.: Л. Бондар, Д. Гамаш, І. Денисюк та інші. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – С. 24–29.
7. Маланюк Є. Крути. Народини нового українця [Електронний ресурс] / Є. Маланюк – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/Література/Євген-Маланюк/26564-1/Крути-Народини-нового-українця>.
8. Наєнко М. Українське літературознавство : школи, напрями, тенденції / М. Наєнко. – Київ : Академія, 1997. – 320 с.
9. Поліщук Я. Література як геокультурний проект : монографія / Я. Поліщук. – Київ : Академвидав, 2008. – 304 с.
10. Салига Т. Високе світло : Літературно-критичні студії / Т. Салига. – Львів : Каменяр, Мюнхен : Український вільний університет, 1994. – 270 с.
11. Стрілецька Голгофа: Спроба антології . – Львів : Каменяр, 1992. – 400 с.
12. Українські Січові Стрільці (1914–1920) / за ред. Б. Гнатевича, Л. Лепкого, І. Мірчука. – Монреаль : Вид-во Ігора Федіва, 1955. – 210 с.

Стаття: надійшла до редакції 31.03.2017

прийнята до друку 13.04.2017

**THE MODE OF NATIONAL IDENTITY
IN THE RESISTANCE POETRY
(BASED ON THE MATERIALS OF THE UKRAINIAN SICH
RIFLEMEN'S CREATIVE WORKS AND BATTLE OF KRUTY
POETRY)**

Halyna HORISHNA

*Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
Department of theory and methodology of ukrainian and world literature,
2, Maxyma Kryvonosa Str., Ternopil, 46027, Ukraine,
e-mail: gorishna.galina@gmail.com*

The article reveals the peculiarities of the patriotic poetry of the World War I, particularly of the poetry of Sich Riflemen and texts concerning Battle of Kruty. The main motifs of the resistance poetry, i.e. a call for fight, for supreme sacrifice and national pride, its aesthetic basis and symbolic images have been defined and analyzed. The article emphasizes that modern poetry of the resistance movement preserves the traditions of the Sich Riflemen's creativity in the context of national identity and aesthetic concepts which mainly define its literary peculiarity.

The author analyzes the works by S. Andrukhovych, M. Naienko, Y. Polishchuk and others in the context of the literary process of the 20th century, paying as well attention to the scholars dealing with revolutionary poetry, namely B. Lepkyi, Ye. Malaniuk and T. Salyha. A special consideration is given to Y. Malaniuk's work 'Kruty. To give birth to a new Ukrainian' which grounds that both Kruty and Sich Riflemen formed 'a new Ukrainian' who eventually forms a new national style.

The analyses of the poetry of the defined period proved that the artistic value of the Sich Riflemen's poetry is not homogeneous due to the fact that its creators were both poets (such as O. Babiy, V. Bobynskyi, M. Haivoronskyi, L. Lepkyi) and amateurs, usual soldiers. As far as Kruty poetry is concerned, it appears to be more masterful, since it was represented by experienced men of letters, namely B.-I. Antonych, M. Boieslav, S. Hordynskyi et al. In fact, it is worth mentioning that most poetry anthologies do not distinctly differentiate between the poetry by Sich Riflemen and Kruty. Despite great similarities between the two, some differences should be mentioned, specifically the fact that Sich Riflemen's poetry is characterized by clear rhythm, marching nature, consequently it is usually sung, whereas Kruty poetry is more aesthetically beautiful and masterfully accomplished.

The paper defines the main features that distinguish poetry of resistance, in particular the depiction of nature in combination with outer realia, the ability to sacrifice the revolution participants and their relatives (especially mothers, wives), the motifs of conscious death, of national stoicism and pride. Special role in the poetry is played by sacred images and motifs, the presence of apocalyptic pictures. The techniques of gradation, suggestive depicting and stylistic tautology are used so as to enable the poets to embody their ideas vividly. In fact, it leads to masterful description of eternity and strength of Ukrainians that are able to sacrifice even the dearest things, including their lives, on the way to freedom and independence.

Keywords: Sich Riflemen's poetry, Battle of Kruty poetry, resistance poetry, poetics, motif.